

AMULETS ISLÀMICS I ALTRES OBJECTES D'ÚS PERSONAL AMB SIMBOLOGIA MÀGICA I RELIGIOSA

Bernat Moll Mercadal (*)

A l'islam, els amulets (hirz) eren i són encara objectes molt corrents pel fet que la màgia musulmana no s'aparta de la religió sinó que, ben al contrari, es fonamenta en ella.

Així, els amulets amb contingut epigràfic contenen sempre textos alcorànics o invocacions a Déu, a qui es recorre com a protector contra tots els mals.

Quan no hi ha epigrafia, o bé complementant-la, els símbols màgics utilitzats estan relacionats amb la religió, extrets generalment de la tradició (Hadit).

Aquests amulets solien ser unes petites bosses, lipsanoteques o plaquetes doblegades, que contenien elles mateixes i al seu interior algun text màgic escrit sobre paper o pergamí; es portaven penjats al coll o cosits a la roba, a fi de neutralitzar les forces negatives que poguessin exercir-se contra el seu portador.

Amb freqüència, el motiu decoratiu d'objectes d'ús personal, de la ceràmica o d'elements constructius és una invocació religiosa o un símbol màgic, de manera que a la finalitat decorativa s'uneix la intenció de protegir el portador de l'objecte, l'objecte en si o el seu contingut d'influències malèfiques.

A al-Àndalus es documenten els amulets a partir del segle X, i es detecta un augment del seu ús cap a finals del segle XII principis del XIII suposadament degut a les influències magrebines aportades per almoràvits i almohades.

A la vegada, símbols de caràcter màgic com l'hamsa i el segell de Salomó apareixen amb freqüència formant part de la decoració de la ceràmica del segle XIII, amb tota probabilitat amb intenció de protegir el contingut del recipient (AZUAR RUIZ, R. 1989).

Com a prova del caràcter fortament popular i arrelat entre la població musulmana d'aquestes creences, als llocs

on després de la conquesta cristiana van quedar musulmans, hom hi documenta la utilització d'amulets fins a dates molt tardanes, i és aquest, precisament, un dels trets distintius de les minories musulmanes submergides dins una població majoritàriament cristiana (CERVERA FRAS, M^o J. 1987).

La present comunicació pretén estudiar un petit nombre d'objectes, trobats a Menorca, relacionats amb el món de la màgia i la religió en els temps islàmics.

Classifiquem aquestes peces en dos grups ben definits:

A) AMULETS AMB EPÍGRAF

Núm. 1.- Placa de plom, de forma rectangular, incompleta, de 32x26 mm. Conserva senyals d'haver estat doblegada formant una mena de tríptic. Epígrafs a les dues cares, que denominem Cara A i Cara B:

- Cara A: escriptura nasjí, en quatre línies separades cadascuna per una orla fina que s'ajunta amb una altra de més gruixuda que forma una mena de marc del conjunt.

El text es troba gairebé complet, excepte les paraules finals de les línies 1^a i 2^a.

- Transcripció:

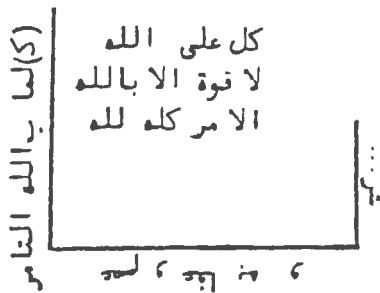
(1) عوذ كلما بالله التاء (مر)
من شر ما خلق رب عو ...
الله القاء مر من كل شر
و غلب (?) امر و من شر كل

(*) Institut Menorquí d'Estudis. Secció d'Arqueologia i d'Història.

- Cara B: escriptura nasjî però amb alguns elements cúfics a la llegenda central.

El text es reparteix en una llegenda central i en tres orles perifèriques, dues d'elles completes i una de molt incompleta; la quarta no s'ha conservat. Als angles hi ha un motiu decoratiu en forma de ferradura.

- Transcripció:

- Traducció: aparentment el text s'inicia a la Cara A, continua per les orles de la cara B i finalitza a la part central d'aquesta cara.

Cara A:

«Em refugio sempre en Allâh Al Tâ'mmar del Mal que va crear. Senyor, refugi... Allâh Al Tâ'mmar, de tot mal i vencedor (?), Poder i de tot mal».

Cara B:

1ª orla:
2ª orla: «sempre en Allâh Al Tâ'mmar».
3ª orla: «protecció i perdó (?), en Ell i»
4ª orla: «del Mal...».

Centre:

«tot sobre Allâh
No hi ha força sinó en Allâh
Tot el Poder és d'Allâh.

- Comentari.- El text no correspon a cap sura de l'Alcorà, però l'inici de la Cara A sembla inspirat en les sures 113 i 114, anomenades precisament «Les protectores» i utilitzades amb freqüència als amulets (1).

Es tracta d'una invocació per sol·licitar la protecció d'Allâh, pel seu Poder, contra el Mal, genèricament.

El títol «Al Tâ'mmar» que ve després de la paraula «Allâh» és purament hipotètic; la manca de punts diacrítics impedeix una identificació segura, però ens sembla clara l'arrel «AMR», «ordenar, manar». Al Tâ'mmar seria doncs «El que mana o exerceix el Poder».

La repetició de determinades expressions, així com la distribució del text en diverses línies concèntriques és típic de molts d'amulets semblants (IBRAHIM, T. 1987) i d'altres escrits sobre paper (CERVERA FRAS, Mª J. 1987).

També, com altres de la mateixa tipologia, el nostre exemplar mostra indicis d'haver estat doblegat formant un tríptic que suposadament tancava un paper o pergami (IBRAHIM, T. 1987).

Pel que fa a la cronologia, els epígrafs i, com veure, el contingut del text permeten situar aquesta peça cap a finals del segle XII o principis del segle XIII.

Un darrer aspecte que cal comentar és la presència de l'expressió لا قوة الا بالله الامر كله لله, documentada exclusivament a la IA dels dirhams almohades (Vives 2088), però que en el nostre cas figura en l'ordre invers.

Aquesta circumstància, a més de confirmar la cronolo-

gia que es desprèn dels elements epigràfics, permet, en la nostra opinió, atribuir a les monedes almohades perforades la utilització com a amulets (foto 1-b). Les perforacions no guarden simetria respecte a la llegenda i, a més, en alguns casos no va tenir-se gens de cura per no malmetre el nom d'Allâh, cosa que resulta sorprenent si la comparem amb les monedes islàmiques d'èpoques anteriors, a les quals les perforacions eviten curosament malmetre la «Basmala» o la «Shahada» (IBRAHIM, T. 1988). Aquest autor suposa que la utilització de monedes perforades com a amulets va desaparèixer amb els almohades, però és clar que això no és totalment exacte (BOFARULL i COMENGE, A. 1989).

Núm. 2.- Lipsanoteca de plom, de forma rectangular, de 28x15x6 mm, molt malmesa.

Oberta per un dels extrems curts, sobre un dels costats llargs conserva les restes del sistema de subjecció, probablement dues anelles. A més del seu deficient estat de conservació, la seva elaboració no va ser massa curosa, de la qual cosa es ressent l'epígraf. Escripció cúfica, senzilla, en tres línies horitzontals tancades formant una mena de cartel·la; el text és de difícil lectura, no tan sols pels defectes abans indicats, sinó perquè sembla haver-hi lletres o signes cabalístics que no encertam a comprendre.

La lectura s'inicia per un dels extrems de la cartel·la superior de la Cara A, continua per la cartel·la central, amb la particularitat que per poder seguir la lectura cal donar a la peça un gir de 180 graus, i acaba a la tercera cartel·la.

- Transcripció:

Cara A:

اعو...
الله في...
...

Cara B:

اح...
سمط...
...ما في...

- Traducció.- No encertam a fer una lectura coherent; a la Cara A sembla iniciar-se el text amb la paraula «em refugio», sense veure el que continua.

A la cartel·la central és ben visible la paraula «Allâh», després la partícula «fi» (en) i acabant en «hâ» final.

A la Cara B, a la cartel·la central pot llegir-se amb seguretat, «s.m. () tâ» però no entenem el significat; a la tercera cartel·la sembla evident altre cop la partícula «fi».

L'epígraf, de tipus cúfic, ens assenyalava una cronologia anterior al moment almohade, però no gaire lluny, com suggereix la forma de la lletra «Tâ» de la Cara B.

Núm. 3.- Plaqueta de bronze, incompleta, de forma rectangular, 19x18x0.5 mm. No podem determinar si formava part d'algun aplic o d'una lipsanoteca; no conserva cap indicatiu del sistema de subjecció.

Escripció feta mitjançant incisions marcadament rectilínies situades al damunt de tres línies horitzontals, també incises.

(1) Sures 113 (L'Alba) i 114 (Els Homes). J. Vernet. *El Coran*. Planeta, 1983.

A causa de la simplicitat de les lletres i la petita mida del fragment de text conservat, la lectura i la interpretació són força conjecturals.

- Transcripció:

ك الله بند...
بالشر من...
الكالام (م) الكا...

- Traducció:

«(!) Allâh amb nosaltres (?)...
en el mal de...
les paraules (?) (...).»

- Comentari.- La primera lletra és una «kâf» o una «dâl», però si no es tracta del final d'una part del text no conservat, no n'entem el sentit; després tenim la paraula Allâh, amb la «hâ'» final escrita com si fos medial.

La paraula «al Sharri» (El Mal) sembla clara, amb un probable «mín» (de) darrera.

A la darrera línia, malmesa, hem reconstruït un possible text, corrent als amulets, malgrat no conservar-se restes de la «mím» final.

Si aquesta interpretació, força hipotètica, és correcta, el text seria una invocació a Allâh per protegir el portador contra un mal, que la fragmentació de la peça no permet esbrinar, per la virtut de les paraules escrites a l'amulet.

El tipus d'epígraf, força casolana, no permet fer cap aproximació a la cronologia.

B) OBJECTES D'ADORN AMB SÍMBOLS O EXPRESSIONS RELIGIOSES

Núm. 4.- Peça central, en forma de disc, d'un anell de plata; 12.5 mm de diàmetre i 1 mm de gruixa.

A la part posterior es conserva l'inici de la resta de l'anell, un fil de plata soldat a la part discoïdal.

Decoració al burí i niellada, consistent en la paraula «Al.lâ», traçada en escriptura nasjî, inscrita en un cercle; l'espai entre «Al.lâ» i el cercle es troba decorat amb incisions.

Núm. 5.- Peça similar a l'anterior, en tots els aspectes; diàmetre de 10.5 mm i gruixa de 0.5 mm.

La decoració consisteix en la paraula «Al Amr», «El Poder (d'Allâh)».

Aquests dos anells procedeixen sens dubte d'un mateix taller; la tècnica decorativa és idèntica a la utilitzada a les joies de plata de l'anomenat Tresor Almohade de Mallorca, datat cap a finals del segle XII -principis del XIII (MUSEU DE MALLORCA, 1991).

La mida petita de les dues peces ens fa pensar que eren objectes d'adorn femení i, tal vegada, en lloc d'anells, podria tractar-se d'arracades.

Núm. 6.- Peça central d'un anell o d'un altre objecte d'adorn personal, formada per una làmina de bronze en forma d'ametlla que conserva a la part posterior restes de soldadura per unir l'element de subjecció. 13x13.5 mm i 0.5 mm de gruixa.

Decoració al burí, consistent en una mà oberta, envoltada d'algunes línies, una de les quals recorre tot el contorn de la peça.

Es tracta del conegut símbol anomenat a Occident «Mà de Fâtima», erròniament en lloc d'«Hamsa» (cinc, en àrab).

El seu origen és clarament magribí, introduït a al-Àndalus en temps almohades (AZUAR RUIZ, 1989).

Sense entrar en consideracions sobre el significat de la mà oberta fora del context de l'Islam, l'Hamsa té un caràcter protector contra les influències malèfiques en general i contra el mal d'ull en particular.

El seu poder deriva del fet que representa, estilitzat, el nom d'Allâh, per una part, i, per l'altra, el nombre «cinc» al·ludeix als cinc principis o pilars fonamentals de l'Islam. Per aquest motiu, sovint als amulets figura el cinc, directament o repetint cinc vegades el nom d'Allâh o alguna invocació màgica o religiosa.

Núm. 7.- Peça central d'anell o d'un altre objecte d'adorn, de forma circular, en bronze, 18.5 mm de diàmetre i 0.8 mm de gruixa.

A la part posterior, restes de soldadura.

Decoració al burí, que interpretam com una mà oberta molt mal feta tancada dins un cercle, irregular, també burinat.

Podria tractar-se d'una versió casolana, força maldetra, de l'Hamsa.

Núm. 8.- Clau de bronze, de 15 mm de longitud; cap circular, de 13 mm de diàmetre, decorat amb una estrella de sis puntes amb els costats entrelaçats, rodejada d'una doble orla, de punts l'exterior i contínua l'interior.

Probablement formaria part d'un moble, tal vegada per fixar un folro de pell.

El símbol en qüestió és prou conegut: es tracta del segell de Salomó dels musulmans, més conegut per la denominació jueva d'estrella de David.

Al món musulmà és un símbol molt corrent, on té, com l'Hamsa, un caràcter protector contra influències malèfiques en general, derivat del fet que segons l'Alcorà (38, 28-40) i la tradició Allâh va permetre a Salomó el domini dels genis, dimonis i vents, gràcies al seu anell.

A al-Andalus té el mateix origen i la mateixa cronologia que l'Hamsa. Un interessant testimoni de la seva utilització a les Balears musulmanes, el tenim a les pintures del Palau Aguilard, de Barcelona, avui al Museu d'Art de Catalunya, datades cap al 1280; que representen alguns episodis de la conquesta de Mallorca per Jaume I, segons sembla amb notable fidelitat. A una torre de l'Almudaina hi ha un penó de tipus clarament almohade on figura, al centre i dins un cercle, el segell de Salomó.

Núm. 9.- Anell de bronze, incomplet. A la part central, discoïdal, de 12.5 mm de diàmetre, estrella de cinc puntes, gravada toscament, inscrita en un cercle tot just insinuat per quatre incisions.

L'estrella de cinc puntes ha tingut sempre un important paper en el món màgic; és el *pentagrammon* pitagòric, mitjà de conjurs i d'adquisició de poders.

És un símbol poc corrent a l'Islam, on s'ha utilitzat com l'equivalent del segell de Salomó (CHEVALIER, J. / GHERBANT, A. 1986).

Comptam amb un fragment de ceràmica islàmica corresponent al coll d'un gran recipient, de tipologia que no hem pogut determinar de moment. Pasta vermella, compacta, amb alguns vacúols; desgreixant escàs, calcari. Restes d'engalba a l'exterior, molt per-

duda, de color groguenc; restes de decoració en forma d'ones (?).

Troballa superficial a Son Peu (Ciutadella) (Núm. 10).

Grafit traçat després de la cuita, amb un objecte de punta fina, consistent en una estrella de cinc puntes.

Probablement la seva finalitat era guardar el contingut del recipient contra influència malèfiques, de manera semblant al segell de Salomó i a l'Hamsa que apareixen sovint formant part de la decoració de la ceràmica, generalment grans recipients per a aigua (DODDS, J.D. 1992).

CONCLUSIONS

La varietat formal dels amulets islàmics és molt gran; no és rar, doncs, que de moment no estiguin representats a Menorca més que alguns dels tipus coneguts, probablement els més corrents, com són la placa epigrafiada de plom, doblegada, i la lipsanoteca; hi manquen per ara els tipus, també de plom, en forma d'espasa o els anepigràfics (IBRAHIM, T. 1987).

Els amulets epigràfics sobre altres metalls es troben representats per la plaqueta de bronze, si no és un fragment de lipsanoteca. Cal incloure dins aquest apartat les monedes perforades.

No coneixem per ara cap exemplar d'amulet de bronze en forma de disc on es combini l'epígraf amb la decoració figurativa, similar als exemplars localitzats a Granada i a Màlaga (GÓMEZ MORENO, M. 1951 / SANTIAGO SIMÓN et al. 1981), com tampoc lipsanotesques de bronze com les aparegudes al Sarq al-Àndalus (AZUAR RUIZ, R. 1985).

Comptam amb una representació de joies decorades amb invocacions religioses, reduïdes a la mínima expressió i certament menys sumptuoses que les del tresor almohade, però relacionades indubtablement amb aquest conjunt.

Els símbols màgics documentats són els habituals al món islàmic. El fet que apareguin traçats toscament damunt objectes d'ús personal o en la ceràmica ens indica que, més enllà d'una funció merament decorativa, són el reflex de les creences populars dels musulmans menorquins.

BIBLIOGRAFIA

AZUAR RUIZ, R. (1985): *Castillo de la Torre Grossa (Jijona)*. 105 i Lam. LV.

- (1989): "Denia Islàmica", en *Arqueología y poblamiento*, 397-402.

BOFARULL I COMENGE, A. (1989): «Els dirhems perforats». *Acta Numismàtica*. 19, 115-126.

CERVERA FRAS, Mª J. (1987): "Los Talismanes árabes de Tortoles". *Turiaso*, VII, 225-274.

CHEVALIER, J.; GHEERBANT, A. (1986): *Diccionario de los Símbolos*.

DODDS, J.D. Ed. (1992): «Al Andalus. Las artes islámicas en España», núm. 108, 352.

GÓMEZ MORENO, M. (1951): «El Arte Árabe Español hasta los Almohades. Arte Mozárabe». *Ars Hispaniae*, III, 333-337, Fig. 398-b.

MILLAS VALLICROSA, J. M^a (1941): «Un amuleto musulmán de origen aragonés», *Al Andalus*, VI, 317-326.

MUSEU DE MALLORCA, (1991): *El Tesor d'època Al-mohade*, Catàleg exposició.

SANTIAGO SIMÓN, E.; MENDOZA EGVARAS, A. (1981): «Algunas piezas hispano-árabes del Museo Arqueológico de Granada». *Awraq*, 4, 143-147.

TAWFIQ IBRAHIM (1987): «Evidencia de precintos y amuletos en Al Andalus». A *II Congreso de Arqueología Medieval Española (Madrid)*, 706-710.

- (1988): «Notas sobre un amuleto andalusi y la problemática de las monedas perforadas». *Boletín Arqueología Medieval*, Núm. 2, 137-140.

ZOZAYA, J. (1983): «Una lipsanoteca andalusi». A *Homenaje al Prof. Martín Almagro Basch*, IV, 123-130.

1

1-b

2

3

4

5

6

7

8

9

10

